

DE STUDIE VAN DE VOLKSCULTUUR ALS PERMANENT ONTWIKKELINGSPROCES

LEZINGEN GEHOUDEN TE GENT OP 8 MAART 1998 TIJDENS DE NEGENDE GESCHIEDKUNDIGE BOEKENBEURS VOOR VLAANDEREN

POSTMODERNE VOLKSKUNDE ALS UITDAGING

Gerard Rooijackers

De volkskunde kan worden beschouwd als een product van de Romantiek; de vroeg negentiende-eeuwse cultuurstroming waarbij de verbeeldingrijke emotie gepaard ging met de bekeringen van wonderbaarlijke mythologische gestalten uit een diep verleden. Natuurlijk zijn er ook tal van andere ontwikkelingslijnen in de belangstelling voor de zeden en gebruiken van 'het volk' te onderkennen, zoals de meer verlicht geïnspireerde statistici en etnografen avant-la-lettre uit het laatste kwart van de achttiende eeuw. In de negentiende eeuw vormt daarnaast een politieke stroming als het nationalisme een belangrijke motor, waarbij 'het volk' in toenemende mate wordt gedefinieerd als natie. Tegen het einde van die eeuw, en vooral ook in de eerste decennia van de twintigste eeuw zijn er de antimodernisten, die de oprukkende 'asfaltcultuur' zien als een corrumperende bedreiging van de 'eigen' beschaving, die overigens in veel gevallen juist de cultuur van 'de ander' betrof. Want 'het volk', dat waren doorgaans de boeren en de vissers, die als in een onge-rept Bokrijk nog dicht bij de natuur leefden. Een liberale elite had daarnaast tevens oog voor het 'stadsvolk', met straatroepen, ambachten en markten waarvan de stedelijke folkloristische musea nog getuigen.

Het lijkt wel, als we de (museum)collecties en de wetenschapsgeschiedenis in ogenschouw nemen, alsof de volkskunde meer verleden dan toekomst heeft.

Werd er honderd jaar geleden in folkloremusea voornamelijk actueel verzameld, tegenwoordig collectioneert men niet meer omdat men 'compleet' is, of alleen nog stukken van bijzondere cultuurhistorische waarde - tenminste als daartoe geldmiddelen voorhanden zijn. Over wat we in de musea aan hedendaagse 'volkscultuur' moeten verzamelen zijn de opvattingen hopeloos verdeeld. De tijd heeft de folkloristen voor-goed ingehaald. Hun getuigenissen van 'levend volksleven' zijn antiquarische grafmonumenten geworden die onthecht in vitrines stof liggen te vergaren. De verzamelingen zelf zeggen welbeschouwd meer over de cultuurdiagnosen van de toenmalige folklore-verzamelaars dan over dat zogenaamde 'authentieke' volksleven van weleer zelf. Overigens hebben dergelijke musea hierdoor op zichzelf beschouwd niet minder bestaansrecht of waarde, maar hun betekenis is wel essentieel veranderd.

Zoals in de volkskundemusea het 'pro-memorie' langzaam maar zeker is getransformeerd tot een 'in memoriam', zo verkeert ook de wetenschap van de

volkskunde de laatste decennia in een crisis. Zo zou je althans de sterke nadruk op de historiografie van het vak kunnen interpreteren. Een vak dat moeite heeft om zich te positioneren in het hedendaagse academische veld is geneigd om in de eigen vaktraditie legitimatie te zoeken voor zijn bestaan.

De klassieke, grote thema's uit de volkskundige canon, die ons in tijdschriften-schouwen volhardend worden voorgehouden, zijn inmiddels wel uitgekauwd; veel wetenschappelijk avontuur is er niet meer aan te beleven.

Ja, het vak dreigt zélf geschiedenis te worden, zo lijkt het. Blijft de universitaire integratie marginaal en veelal problematisch, daarnaast is er sprake van een ware lost generation. Ook de vakbeoefenaren vergrijzen zonder dat zij daadwerkelijke opvolgers hebben die hen van de bak proberen te bijten.

En wanneer de volkskunde dan van harte wordt ondersteund, financieel of anderszins, dan geschiedt dat veelal vanuit twijfelachtige cultuurpolitieke en ideologische motieven. In de retoriek van de Europa-fraudeurs zijn de volkskundigen belangrijk als waterdragers, constructeurs en legitimerende spreekbuizen van 'eigenheid' en 'identiteit': zogenaamd kwetsbare zaken die bij wijze van een voorouderlijk pand behouden dienen te blijven. Daar ligt de maatschappelijke taak van de volkskundige, zo laten wij ons bij voortdurende geduldigheid voorhouden door politici die onze congressen openen om zich daarna, wegens 'drukke belangrijke werkzaamheden elders', snel uit de voeten te

maken. Deze gevaarlijke sukkels bedoelen het vaak nog goed ook en denken ons met hun praatjes een hart onder de riem te steken.

Daarnaast zijn er de vele liefhebbers die vanuit tal van goedbedoelde motieven zanten op heem- en volkskundig terrein. Nu wil ik geenszins afdingen op de therapeutische betekenis van deze werkzaamheden, maar de nauwe associaties die er van oudsher zijn met dit populaire 'veld' zijn in wetenschappelijke zin veeleer obstakels dan wegbereiders. Hetgeen wordt verzameld en gedocumenteerd is veelal fragmentarisch, niet-systematisch, anekdotisch, zonder context en vertekend door allerlei impliciete veronderstellingen met betrekking tot authenticiteit. Met dit laatste bedoel ik de mentale constructie die bij voortdurende op de werkelijkheid wordt geprojecteerd en die maakt dat dat ene typische cultuurverschijnsel van belang wordt geacht als uiting van 'echt volksleven', al dan niet verdwijnend of bij wijze van metamorfose een nieuwe gedaante aannemend. De liefhebbers worden vertroeteld en gekoesterd, zij zijn als abonnees en vaste museumbezoekers steunpilaren van ons werk. We kunnen, zo lijkt het, maar niet genoeg aansluiting vinden bij de interesse in populaire circuits; ziedaar een andere legitimatie van het volkskundig werk. U vraagt en wij draaien of, nog beter, we draaien samen. Gezamenlijk staan we sterk voor de goede zaak die volkscultuur heet. Het 'volk' vraagt er zelf om! En wat is er mooier dan trots te zijn op de eigen cultuur.

Is het werkelijk zo erg gesteld met de volkskunde? Jazeker. Het vak verkeert in een crisis. De fixatie op het vakverleden, de vastgeroeste oriëntatie op klassieke thema's, de zwakke institutionalisering zowel academisch als museaal, het gebrek aan jonge onderzoekers, de twijfelachtige cultuurpolitieke steun wanneer bij uitzondering middelen beschikbaar zijn, de eenzijdig samengestelde nostalgisch-romantische achterban, het willen voldoen aan emotionele behoeften van eenduidige identiteit en continuïteit - het zijn alle zaken die we onder ogen moeten zien.

Is het werkelijk zo erg gesteld met de volkskunde? Welnee. Crises bieden ook kansen, en die liggen er voor het opscheppen. Niets is heilzamer voor een scherp inzicht dan de bijna-doodervaring. Een florerende business krijgt geen impulsen om zich te heroriënteren en gaat in zelfgenoegzame gezapigheid ten onder. Geen betere voedingsbodem voor revitalisering dan een gezonde malaise, waartegen geen antibiotica-kuur is bestand, behalve een meer verantwoorde levenswijze: heroriëntatie op grondslagen en herdefiniëring van de volkskundige missie, zonder het verleden te willen ontkennen of negeren.

Dat dit niet in een eenzijdig en exclusief dogmatisch fundamentalisme mag vervallen moge duidelijk zijn: het volkskundige speelveld moet weliswaar opnieuw bepaald worden, maar dient voldoende ruimte te hebben om het spel ook daadwerkelijk, volgens de overgekomen internationale regels van het vak, te kunnen spelen. En wat mij

betreft zijn er ook meerdere speelvelden, met aangepaste regels, die evenwel duidelijk van elkaar onderscheiden dienen te worden.

Een zo'n speelveld, waar ik mezelf thuis voel, is bijvoorbeeld de arena van de reflectieve volkskundigen waarin zonder normatieve bagage sleutels worden aangereikt om de culturele categorieën van een samenleving in heden en verleden te kunnen doorgronden. Dit hoeft overigens niet te betekenen dat de inzichten slechts beperkt blijven tot de kleine groep collega's; verantwoorde popularisering maakt hier net zo goed deel van uit.

Een ander speelveld, evenzeer legitiem maar essentieel anders, is dat van de volkskundige als actor die het 'volksleven' wil stimuleren, verrijken, construeren, emanciperen of behouden. Dit is een arena die voor de wetenschapper veel te bieden kan hebben, maar dan alleen als studie-object an sich en niet als werkplaats. Natuurlijk zou het naïef zijn te veronderstellen dat de reflexieve wetenschapper geen invloed zou uitoefenen op dat andere speelveld, waarin een toeëigening van inzichten, gestimuleerd door allerlei diletanten en toeristische makelaars, plaatsvindt. Je zou beide speelvelden kunnen aanduiden als de etnologische en de folkloristische arena. Ze lopen in de huidige situatie teveel, soms zelfs nagenoeg onontwaaibaar, dooreen met alle verwarring van dien: de doelstellingen, de regels en ook het niveau van de spelers variëren sterk. Willen we het volkskundige 'spel' goed met elkaar spelen, dan is afbakening van

deze velden van essentieel belang. Zolang dit niet gebeurt zal de wetenschappelijke volkskunde weinig uitnodigend zijn voor geïnteresseerde spelers uit andere disciplines, die veel 'ruis op de band' aantreffen en anderen met de bal aan de haal zien gaan.

Doet het 'verraad der klerken' zich dan ook voor in de volkskunde? Daar lijkt het hier nu wel op, althans wat de wetenschappelijke arena betreft. De tijd dat we als wetenschappers de 'volkscultuur' weer 'teruggaven' aan 'het volk' ligt definitief achter ons. Het is juist de omgang van groepen met een als 'eigen' gedefinieerde cultuur in de maatschappelijke praktijk van alledag in heden en verleden die etnologen bezighoudt. Op deze wijze beschouwd is de historiografische tendens in het volkskundig onderzoek behalve een crisis-symptoom tevens een belangrijke verrijking. Het betreft hier dan de analyse van de culturele categorieën van de folkloristen en volkskundigen zélf in de loop der tijd. Hoe definieerden zij hun velden, wat waren hun achterliggende cultuurdiagnosen, wat waren de wetenschappelijke en populaire netwerken en machtsrelaties, enzovoort.

Maar behalve deze historiografische bespiegeling is er behoefte aan reflectie op de omgang met verleden, identiteit en traditie binnen de niet-wetenschappelijke culturele circuits, of die nu van boeren, vissers, vrijmetselaars of medisch specialisten zijn. Niet zozeer de 'inhoud' van het verleden, de identiteit of de traditie zélf, als wel de betekenis ervan voor het gedrag van mensen staat

hierbij centraal. Dan maakt het niet meer uit of het een oeroud gebruik betreft of een traditie van nog geen tien jaar; dan gaat het niet meer om de 'waarheid' van dat ene verleden, maar om de constructies ervan, dan liggen we niet meer wakker van één zaligmakende identiteit maar scherpen we onze blik voor de wijze waarop mensen voortdurend, al naar gelang cultureel circuit, keuzes maken uit de gelaagdheid van identiteiten die tot hun specifieke gedragsrepertoire behoort.

Alleen door een fundamentele, systematische reflectie op de omgang met een mentale constructie als bijvoorbeeld 'volkscultuur' kunnen we inzicht krijgen in de maatschappelijke betekenissen van allerlei gedragsvormen. Zo heeft de nagenoeg exclusieve gerichtheid op de als positief beschouwde aspecten van de cultuur van alledag allerlei blinde vlekken in de hand gewerkt die het onderzoek tot op de dag van vandaag sturen. De esthetiserende tendens om tot de volkscultuur juist die zaken te rekenen, te bestuderen en te presenteren waarmee voor den dag kan komen heeft het onderzoeksdomein in feite quasi-onschuldig gemaakt. Maar folklore is nooit onschuldig: het gaat - hoe je het ook wendt of keert - ook altijd om al dan niet impliciete posities, machtsrelaties, dominante betekenisgevingen, commerciële of politieke exploitaties en toe-eigeningen. Het betreft een krachtenveld waar niet alleen ondernemingen en overheden, maar ook musea, heemkundekringen en toeristenbureau's hun

invloed doen gelden. Wanneer we bijvoorbeeld volkskundig voedingonderzoek alleen maar definiëren als streekgebonden gastronomie of geweld als anekdotische volksgerichten bewijzen we de etnologie als wetenschap mijns inziens geen dienst. Op deze wijze reduceren we ons onderzoeksobject tot een gerubriceerde verzameling safe stories waaraan niemand zich een buil lijkt te kunnen vallen.

Hetgeen ik gemakshalve maar aanduid als 'zwarte folklore' (oftewel the dark side of folklore), zoals de rituelen van uitsluiting en geweld, behoort evengoed tot ons werkveld. Wat in de populaire arena wordt geesthetiseerd in de vorm van volksdansen, klederdrachten, meifeesten, breugeliaanse buffetten en kalenderfeesten, verdient een wetenschappelijk tegenwicht door ook in te gaan op actuele zaken die een minder gunstig licht werpen op de rituelen van alledag zoals - om maar enkele dwarsstraten te noemen - de beleving van maatschappelijke onzekerheid, de betekenis van (al dan niet gesublimeerd) geweld in onze gebureaucratiseerde samenleving, de etnische connotaties van humor of de onrust rondom een lapje stof zoals de islamitische hoofdoek.

Daarnaast blijft het proces van esthetisering op zichzelf, en het maatschappelijk krachtenveld dat zich daar doet gelden, vanzelfsprekend onverminderd een volkskundig thema van belang.

Hieruit volgt dat er een sterke behoefte bestaat aan nieuw veldwerk waaruit precieze contextueel gesitueerde data ge-

nereerd kunnen worden. Het steeds maar zich baseren op de antiquarische materiaalverzamelingen, hoe belangrijk ook, staat de beantwoording van nieuwe vraagstellingen in de weg, of sterker: nodigt niet uit tot nieuwe visies. Het vak dreigt op deze wijze hermetisch te worden. De volkskunde lijkt dan een gevangene van de eigen documentatiebestanden en de daarin impliciet vervatte cultuurdiagnosen. Het onderzoek wordt zodoende veeleer bevestigend dan innovatief, waarbij de naweeën van het aloude reliktonderzoek nog teveel doorklinken (waaronder ik ook versta het alleen kijken naar klassieke thema's of motieven in nieuwe vormen) en te weinig nieuwe domeinen in de cultuur van het dagelijks leven worden geëxploreerd. Als het dan bijvoorbeeld gaat om onderzoek naar een recent fenomeen als internet, gaat het niet alleen om de wereldwijd circulerende verhaalrepertoires of beeldmotieven, maar ook wat deze informatietechnologie en de materiële neerslag daarvan in pc's en computermeubels (uitvoering, plaatsing, gebruik, status) betekenen voor het gedrag van mensen met betrekking tot communicatie, consumptie, vrijetijd en werk.

Zoals het werk van de historicus wel wordt aangeduid als (reflecteren op) de wijze waarop men zich binnen een samenleving rekenschap geeft van het verleden (Huizinga), zo zouden we de maatschappelijke taak van de volkskundige kunnen omschrijven als het zich rekenschap geven van de omgang met cultuur en niet uitsluitend met cultuur

(de inhoud) als zodanig. Cultuur is in feite een mentale constructie die niet geobjectiveerd behoort te worden als iets wat buiten de mens om zou bestaan. Zoiets als een 'culturele moederbodem' die bepalend is voor de eigenheid bestaat alleen als constructie in de hoofden van mensen; het is een concept waarbij volkskundigen juist kritische reflecties kunnen bieden.

Een thema dat in toenemende mate binnen ons vak een rol gaat spelen, en dan niet zozeer als theoretisch apparaat maar als attenderend begrip, is etniciteit. Hierbij spelen telkens drie aspecten een rol, te weten constructies van territorialiteit, van rituelen en van het verleden als zijnde constituerende factoren van groepen met een als 'eigen' beschouwde cultuur. Een volkskundige uitdaging is derhalve dan ook het proces van etnisering te onderzoeken aan de hand van allerlei thema's, waarbij de klassieke canon met rubrieken als 'materiële cultuur', 'volksverhaal', 'volkskunst', 'juridische volkskunde' of 'volksgeloof' hopeloos tekort schiet. Te denken valt aan aandachtsgebieden als lichamelijke, technologie, angst en onzekerheid, natuurbeleving, perceptie van grenzen, etniciteit of bureaucrativering. Deze reeks is eindeloos uit te breiden, en nodigt uit tot inspirerende dwarsverbanden tussen de klassiek verkavelde domeinen binnen de volkskunde. Anderzijds, ik benadruk het nog maar eens, behoeven we onze vaktraditie niet te ontkennen: voor een pragmatisch werkinstrument als een *Internationale*

Volkskundliche Bibliographie hoeven echt niet alle categorieën op hun kop, als bijvoorbeeld de zoek- en combinatiemogelijkheden (idealiter op een virtuele wijze) maar flexibel tot stand gebracht kunnen worden.

Aan de hand van concrete empirie (iets wat tot de goede vaktraditie behoort) kunnen volkskundigen analyseren en tonen hoe etnische processen zich voltrekken (of zich hebben voltrokken) in de samenleving. Daarbij moet telkens wel gedefinieerd worden over welke samenleving we spreken. Dit is, niet alleen in België, vaak onduidelijk (Vlaanderen, Brabant, België, Europa, autochtonen, plattelanders, buurtbewoners, katholieken). Ik krijg wel eens de indruk dat een bepaalde veronderstelling van 'de' samenleving als uitgangspunt wordt genomen. Kortom wiens cultuur en welke context onderzoeken we nu eigenlijk? Dan zal blijken dat 'de' Noord-Brabantse of Vlaamse volkscultuur 'slechts' bestaat in de hoofden van volkskundigen, beleidsmakers, politici, commerciële instellingen en andere, al dan niet dominante groeps culturen. Het onderzoek wordt er niet eenduidiger en vooral ook niet eenvoudiger op, maar wat mij betreft wel spannender en meer multicultureel. In feite bestuderen we de mentale constructies: spoken die de volkskunde soms zelf mede in het leven heeft geroepen. Laten we ons daarvan dan ook ronduit bewust zijn en deze, al dan niet impliciete ideologische, categorieën confronteren met de maatschappelijke praxis waarbinnen ze geïnstrumentaliseerd worden. Op deze wijze wordt

cultuur immers niet gereïficeerd. Hieronder verstaan we het verwarren van een construct met de realiteit; een mentale categorie als het ware projecteren als iets wat buiten de mens om werkzaam of aanwezig wordt geacht. Dit impliceert bijvoorbeeld het loslaten van het 'eigen aard'-denken als onderzoeksdoel; het is dan louter - bij wijze van 'slag eroverheen' een volkskundig onderzoeksobject. Dit betekent ook afstand nemen van vertrouwde stereotypen, en het verlaten van de volkskunde

als therapie tegen de tijd en vervlakking: deze interessante zaken horen wat mij betreft thuis in die andere, folkloristische, arena. Dat zal voor sommigen pijnlijk zijn; maar ook dat behoort tot zelfreflectie en het zich rekenschap geven van de omgang met (alledaagse) cultuur.

DIALECTOLOGIE EN VOLKSKUNDE

Jacques Van Keymeulen

1. Inleiding

Dialecten zijn natuurlijke, niet genormeerde, taalsystemen die oraal worden overgeleverd door de tijden heen. Ze klimmen op tot het Middelnederlands en worden gekarakteriseerd door het bestaan van geografische verschillen. De groep verwante dialecten die overkoepeld worden door de Nederlandse standaardtaal worden als 'Nederlandse dialecten' beschouwd. Naar het oosten toe is er in de realiteit een continuum met de Duitse dialecten; in de praktijk echter bepaalt de staatsgrens of we van 'Nederlandse' of 'Duitse' dialecten spreken. Het Frans-Vlaams is een geval apart. Daar wordt een Nederlands dialect door de Franse cultuurtaal overkoepeld. Frankrijk zou er trots moeten op

zijn dat de enige zuiver mondelinge overlevering van het Nederlands tot het Franse cultuurpatrimonium behoort. Sedert de jaren '60 staan de traditionele dialecten onder zeer sterke druk. Door de toenemende mobiliteit, de hogere scholingsgraad en de invloed van de media vervlakken de dialecten tot zgn. regiolecten. Dat wil zeggen dat de kleinschalige geografische verschillen verdwijnen; de verschijnselen met een groter geografisch bereik blijven nog bestaan. Over honderd jaar zal men waarschijnlijk nog wel kunnen horen of iemand een Limburger, Antwerpenaar of West-Vlaming is, maar niet meer uit welk dorp hij afkomstig is. Het ingewikkelde geografische patroon van het traditionele dialectlandschap reflecteert de